UDK 159.9:796.07

BO‘LAJAK SPORT MURABBIYLARIDA KASBIY YO‘NALGANLIK TUSHUNCHASINI YONDOSH KONSTRUKTLARDAN FARQLASH MASALASI

Ermetov Dilmurod Nazarmatovich,
Buxoro Xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Bo‘lajak mutaxassisning kasbiy shakllanishi oliy ta’lim jarayonida kechadi va bunda uning tanlagan kasbiga munosabati muhim psixologik omillardan biri hisoblanadi. Sport murabbiyligi bu jihatdan o‘ziga xos kasbiy faoliyat turi bo‘lib, ushbu kasbni tanlagan talaba ko‘pincha avval sportchi sifatida muayyan tajribaga ega bo‘ladi. Shu sababli uning kasbiy tanlovi sport tajribasi, musobaqa faoliyati va pedagogik faoliyat haqidagi tasavvurlar kesishmasida shakllanadi.

O‘zbekiston psixologiyasida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy shakllanishi turli yo‘nalishlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, so‘nggi yillardagi tadqiqotlarda kasbiy yo‘nalganlik ko‘pincha kasbiy kompetentlik, kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish, emotsional holatlar yoki koping-strategiyalar bilan bog‘liq holda tahlil qilingan [1; 2; 3; 4]. Bu esa kasbiy yo‘nalganlikning mazmuniy chegaralarini aniqlash va uni bo‘lajak sport murabbiylari faoliyati kontekstida mustaqil tadqiqot predmeti sifatida o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda amalga oshirilgan psixologik tadqiqotlarda kasbiy yo‘nalganlikning qaysi yondosh konstruktlar doirasida o‘rganilganini aniqlash hamda bo‘lajak sport murabbiylari uchun uning ishchi modelini asoslashdan iborat.

Kasbiy yo‘nalganlikni yondosh konstruktlardan farqlash, avvalo, kasbiy kompetentlik bilan uning munosabatini aniqlashni talab etadi. Z.A. Abdilaxatov tadqiqotida jismoniy tarbiya ta’lim yo‘nalishi talabalarining kasbiy kompetentligi shaxsiy, motivatsion va kommunikativ tarkiblar orqali ochib berilgan. Unda shaxsning o‘ziga munosabati kasbiy kompetentlikning muhim psixologik mezonlaridan biri sifatida asoslangan [1, 7–15-b.]. Mazkur yondashuvda kasbiy yo‘nalganlikning motivatsion jihatlari qisman qamrab olingan bo‘lsa-da, uning qadriyatli-mazmuniy tarkibi va kasbiy identikligi alohida o‘lchov predmeti sifatida ajratilmagan. Kompetentlik shaxsning kasbiy faoliyatni qay darajada samarali amalga oshira olishini ifodalasa, kasbiy yo‘nalganlik uning nima sababdan muayyan kasbni tanlashi va ushbu kasbga qanchalik barqaror yo‘nalganligini aks ettiradi. Demak, ular o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, mazmunan bir xil konstruktlar emas.

Kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish bilan bog‘liq tadqiqotlarda ham kasbiy yo‘nalganlikning ayrim jihatlari namoyon bo‘ladi. S.Z. Abduvohidova tadqiqotida kasbiy o‘sish motivatsiyasi refleksiya, o‘zini o‘zi boshqarish va shaxs yo‘nalganligi

bilan birgalikda o‘rganilgan. Bitiruv bosqichidagi farqlar esa kasbiy identifikatsiya va o‘zini anglash darajasining ortishi bilan izohlangan [2, 7–12-b.]. Biroq umumiy shaxs yo‘nalganligi talabaning qaysi kasbga va qanday psixologik asoslar bilan yo‘nalganligini to‘liq ifodalamaydi. Ayniqsa, sport murabbiyligi kabi o‘ziga xos kasbda faoliyat mazmuni, sportchi bilan ishlash va musobaqa jarayonini boshqarish kabi jihatlarni alohida hisobga olish zarur.

Sport psixologiyasi doirasidagi tadqiqotlarda esa asosan sportchining muayyan vaziyatdagi psixologik holatlari o‘rganiladi. D.R. Allayarov sportchi talabalarning musobaqa oldi xavotirlanishi, emotsional intellekti, iroda kuchi va yutuqqa erishish motivatsiyasini turli mezonlar asosida tahlil qilgan [3, 7–13-b.]. Mazkur ko‘rsatkichlar sportchining musobaqaga tayyorgarligi va faoliyat samaradorligini tavsiflaydi. Biroq ular talabaning kelajakdagi murabbiylik kasbini tanlashi, unga bo‘lgan barqaror munosabati va kasbiy identikligini bevosita ifodalamaydi.

Kasbiy yo‘nalganlikka mazmunan eng yaqin tadqiqot S.B. Almardanovaning ishida kuzatiladi. Muallif kasbiy shakllanishni oliy ta’limga moslashish, kasbga oid bilim va ko‘nikmalarni egallash hamda tanlangan kasbga nisbatan professional, motivatsion, emotsional va kognitiv tayyorgarlik bilan bog‘liq jarayon sifatida ko‘rib chiqadi. Kasbiy-pedagogik yo‘nalganlik bir necha shkalalar orqali o‘lchangan [4, 7–12-b.]. Shu bilan birga, ushbu yondashuvda kasbiy yo‘nalganlik asosiy mustaqil konstrukt sifatida emas, balki kasbiy shakllanish va koping-strategiyalar bilan bog‘liq hodisa sifatida tahlil qilingan.

Mazkur tadqiqotlarni qiyoslash asosida kasbiy yo‘nalganlikni yondosh konstruktlardan ajratib turuvchi uchta asosiy mezonni ko‘rsatish mumkin. Birinchisi, **obyekt mezoni** bo‘lib, kasbiy yo‘nalganlik muayyan kasbning mazmuni va faoliyat xususiyatlariga qaratilgan bo‘ladi. Shaxs yo‘nalganligi esa kengroq psixologik mazmunga ega. Emotsional holatlar va koping-strategiyalar esa kasb mazmunidan qat’i nazar turli vaziyatlarda namoyon bo‘lishi mumkin.

Ikkinchi mezon — **vaqt mezoni**. Musobaqa oldi xavotirlanishi kabi emotsional holatlar vaziyatga bog‘liq va nisbatan o‘zgaruvchan xususiyatga ega. Kasbiy yo‘nalganlik esa kasbiy tanlov va kasbiy faoliyatga munosabatni uzoqroq vaqt davomida belgilaydigan nisbatan barqaror psixologik tuzilma sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchi mezon — **funksional mezon**. Kasbiy kompetentlik faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarni tavsiflaydi. Koping-strategiyalar murakkab yoki stressli vaziyatlarda xulq-atvorni boshqarish usullarini ifodalaydi. Kasbiy yo‘nalganlik esa shaxsning ushbu imkoniyat va strategiyalarni qaysi kasbiy maqsad sari yo‘naltirishini belgilovchi mazmuniy omil sifatida qaraladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ko‘rib chiqilgan tadqiqotlarda kasbiy yo‘nalganlik mustaqil va tizim hosil qiluvchi o‘zgaruvchi sifatida yetarlicha ajratilmagan. Ayniqsa, bo‘lajak sport murabbiylariga xos bo‘lgan sport natijasiga javobgarlik, sportchi bilan individual ishlash, musobaqa sharoitida qaror qabul qilish,

jamoani boshqarish va pedagogik ta’sir ko‘rsatish kabi faoliyat xususiyatlari kasbiy yo‘nalganlikni o‘lchash mazmuniga to‘liq kiritilmagan.

Shundan kelib chiqib, bo‘lajak sport murabbiylarida kasbiy yo‘nalganlikni to‘rt tarkibli model asosida o‘rganish taklif etiladi. **Motivatsion tarkib** kasbiy motivlar tizimi, muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivlarining nisbatini qamrab oladi. **Qadriyatli-mazmuniy tarkib** kasbiy faoliyatning shaxs uchun ahamiyati, kasb bilan bog‘liq qadriyatlar va uning shaxsiy ma’nosini ifodalaydi. **Kasbiy o‘zini o‘zi anglash tarkibi** kasbiy «Men» obrazi, kasbiy identiklik va shaxsning o‘z imkoniyatlariga bahosini o‘z ichiga oladi. **Faoliyatli tarkib** esa murabbiylik faoliyati haqidagi tasavvurlar, murabbiylik vazifalarini bajarishga tayyorgarlik va kasbiy faoliyatga psixologik munosabatni aks ettiradi.

Bunda sport tajribasi — sport turi, sport razryadi, mashg‘ulot staji va musobaqa tajribasi — alohida omil sifatida qaralishi lozim. Chunki mazkur tajriba bo‘lajak sport murabbiylarini boshqa pedagogik yo‘nalishdagi talabalardan ajratib turuvchi muhim xususiyatlardan biridir.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston psixologiyasidagi so‘nggi tadqiqotlarda kasbiy yo‘nalganlik ko‘pincha kasbiy kompetentlik, kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish, emotsional holatlar va koping-strategiyalar bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Biroq ushbu konstruktlarning har biri kasbiy yo‘nalganlikning faqat ayrim jihatlarini aks ettiradi va uning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi.

Shaxs yo‘nalganligining umumiy tipologiyasi ham bo‘lajak sport murabbiylarining kasbiy yo‘nalganligini to‘liq tavsiflash uchun yetarli emas. Bunda kasb mazmuni, murabbiylik faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari, sport tajribasi va kasbiy identiklikni hisobga olish zarur.

Shu asosda bo‘lajak sport murabbiylarining kasbiy yo‘nalganligini motivatsion, qadriyatli-mazmuniy, kasbiy o‘zini o‘zi anglash va faoliyatli tarkiblar birligida o‘rganish taklif etildi. Mazkur model kasbiy yo‘nalganlikni yondosh psixologik konstruktlardan farqlash va uning tarkibiy tuzilishini empirik jihatdan tekshirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdilaxatov Z.A. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2025. – 7–8 b.

2. Abduvohidova S.Z. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishning psixologik xususiyatlari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2026. – 7–8 b.

3. Allayarov D.R. Sportchi talabalar musobaqa oldi tayyorgarlik jarayonlaridagi emotsional holatlarining psixologik xususiyatlari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2025. – 7–8 b.

4. Almardanova S.B. Talabalar kasbiy shakllanishida koping-strategiyani rivojlantirishning nazariy va amaliy tadqiqi: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. – 7–8 b.

5. U.D. Kadyrov, GU Kadyrov. DRUG ADDICTION AS A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PROBLEM. SCIENCE AND INNOVATION, INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 3 (ISSUE 3), 80-83.

6. U.D. Qodirov, I.I. Khojiboev, A.E. Turakhanov, A.S.Nurmamatov. Psychological Factors In The Development Of Professional Competences Of Trainees Increasing Qualification In The System Of Public Education. European Journal of Molecular & Clinical Medicine 7 (3), 3836-3843.

7. У.Д.Кадыров, К.Х. Авазов. Современные аспекты формирования сознания личности в обеспечении устойчивого развития общества. Интернаука, 53-54.